

Kitap Tanıtımı/ Book Review

İran'da Devlet, Din Ve Devrim: 1796'dan Bugüne

**Behrooz Moazami, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss.320,
Çeviren: Bahar Bilgen. ISBN: 978-975-05-2544-5**

Değerlendiren: Nail Elhan*

Kitabın künyesinden öğrendiğimize göre yazar Behrooz Moazami, 1980'lerde ve 1990'larda mülteci olarak İran'daki rejime karşı muhalefet hareketleri içerisinde yer almıştır ve sonrasında akademik alana yönelmiştir. Kendisi, 2007 tarihinden bu yana New Orleans Loyola Üniversitesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesidir ve burada Orta Doğu Barış Araştırmaları Kurumu'nun kurucusudur. Kitap, *İran'da Devlet, Din ve Devrim: 1796'dan Bugüne*, yazarın 2013 yılında Palgrave Macmillan yayınevi tarafından basılan *State, Religion and Revolution in Iran: 1796 to Present* adlı İngilizce kitabının Türkçe'ye çevrilmiş halidir. Yazarın biyografisinden de anlaşılacağı üzere, kitap Moazami'nin muhalefet dönemlerinin bir meyvesidir. Kendisi de kitabın devrim sonrasında İran'da yakın arkadaşları ile yaptığı tartışmanın bir ürünü olduğunu söylemektedir (s. 13). Yazar, 1979'a giden süreçte değişim isteyen grupların çeşitliliğine vurgu yaparken, devrimin liderliğini Humeyni'nin ve destekçilerinin nasıl ele geçirdiklerini anlamının kitabın yazılış sürecine ilham veren etkenlerden birisi olduğunu söylemektedir. Yazarın bu anlama çabasını ve sürecini etkileyen diğer faktörler ise İran'da devrim sonrası süreçte yaşadığı baskılar, 1983 ve 1992 yılları arasında Paris'te yaşadığı sürgün hayatı ve burada sürgünde

* Araştırma Görevlisi, Hitit Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: /0000-0002-5058-0280, nail.elhan@gmail.com

olan İranlı entelektüeller ile yaptığı sohbetlerdir. Yazar, bu bağlamda, kitabının onurlu bir şekilde savaşı ve kaybeden, ama tarihinden gurur duyan bir neslin İran tarihini yeniden değerlendirmesinin bir ürünü olduğunu ifade etmektedir (ss. 13-14).

Kitap, Giriş ve Sonuç bölümlerinin dışında üç kısımdan oluşmaktadır. Kısımlar ise ayrı ayrı bölümleri içermektedir. Birinci kısım olan “Parçalanmış Siyasi Otoriteden Merkezi Bürokratik İktidara, 1796-1963”, İran’da merkezi bir devletin oluşum sürecini ele almaktadır. Bu kısım, Kaçarlar’ın 1796 yılında yönetime gelmelerinden, Muhammed Rıza Pehlevi’nin 1963 yılında Beyaz Devrim olarak anılan reformlarına kadarki dönemi kapsamaktadır. İki bölümden oluşan ilk kısım, Kaçar iktidarının ve Pehlevi monarşisinin kuruluş dönemlerini mercek altına almakta olup Pehleviler’in iktidara gelerek İran’da merkezi ve modern bir devlet kurmaları, yaklaşık olarak beş yüz yıl aşiretler tarafından yönetilen monarşinin sonu olarak tanımlanmaktadır (s. 22). İkinci kısım olan “Şii Ulemanın Otoriterleşmesi”, 1796 ve 1963 yılları arasındaki döneme eğilmektedir. Üç bölümden oluşan bu kısımda, dinin kurumsallaşma süreci siyasi ve toplumsal gelişmelerden hareketle anlatılmaktadır. Dini uyanış ve dinin kurumsallaşması, ulemanın siyasa alana etkileri, dinin devletleşmesi ve ulemanın gücünün yayılması bu kısımda ele alınan başlıca konulardır. Üçüncü kısım olan “İslam Devrimi’nin Oluşumu ve Sonrası” ise devrimin ortaya çıkışı ve İslamileşmesi süreçlerini 1963 yılından yazarın kitabı kaleme aldığı kadarki süre içerisinde ele almaktadır. İki bölümden oluşan bu kısım 1979 yılında gerçekleşen devrimin İslamileşme sürecini ve sonrasında çağdaş teokrasinin icadını tartışmaktadır. Yazar bu kısımda devlet ve dinin kaynaşmasını konu etmektedir. İran’ın devletleşme sürecinin ana motorunun Kaçarlar’ın ilkel aşiret bürokrasisinden devlet bürokrasisine geçişi olduğu vurgulanmaktadır (s. 34).

İslamileşmeyi kültürel bir süreçten ziyade tarihsel ve siyasi bir süreç olarak gören yazar, kitabının İran konusunda bir duruşu olduğunu ve bu duruşun Batı eğilimli olmayan bir tartışmayı yansıttığını ileri sürmektedir:

Yakın İran tarihi üzerine akademik ve genel anlayışı iki temel varsayım şekillendiriyor. Biri Şiiliğin İran dini ve kültürel peyzajının ayrılmaz bir parçası olduğu ve diğeri de ulemanın İran’ın siyasal yapısında her zaman önemli bir rol oynadığıdır (s. 19).

Yazar bu iki görüşe de karşı çıkarak İran’da dinin ve devletin tarihini bu ikisinin birbirleri ile ilişkilerini ele alarak yeni bir sentez ile yorumlamaktadır.

Kitap, 1796 yılında Kaçar Devleti’nin kurulmasından başlayarak günümüze kadarki süreci kapsamaktadır. Yazar, 1979 yılında gerçekleşen İran Devrimi’nin bitmediğini ve İran’da siyasi ve toplumsal istikrarsızlığın devam ettiğini ileri sürmektedir. Yazarın iddiası, 1979 yılında başlayan ve hala devam eden sürecin yeni bir bölgesel siyasi yapı kurulana kadar süreceğidir.

Yazar, 1796’dan günümüze kadar ele aldığı dönemi iki ayrı, ama birbiri ile bağlantılı tarihsel süreç üzerinden anlatmaktadır. Bunlar, devlet oluşumu ve dinin kurumsallaşmasıdır. Bu ikisinin birbirine yakınlaştığını iddia eden yazar, devletin ulusallığının dinin evrensel karakteri ile birbirini tamamladığını ve dinin ulusal bir kurgu içerisine yerleşerek devletle pekiştiğini ileri sürmektedir (s. 20). Bu bağlamda, din ve devlet birbirinden ayrı olarak ele alınmamaktadır. Bu iki kurum, dönem dönem kültürel ve sosyolojik şartlara bağlı olarak birbirlerine yakınlaşmaktadırlar.

Dinin Safeviler döneminden itibaren giderek güçlendiği ve Kaçarlar döneminde kurumsallaştığı ve merkezileştiği görüşünün aksine yazar, dinin Pehleviler ile merkezileştiğini ve askerileştiğini savunmaktadır. Üstelik 16. ve 17. yüzyıldan itibaren ulemanın bağımsız ve bütüncül bir yapı olarak hareket ettiğini kabul eden görüşün aksine, ulemanın birleşik ve otonom bir güç olarak hareket etme kapasitesinin çok yakın bir zamanda gerçekleştiğini göstermektedir:

Devlet politikası ile dini kurumların çıkarlarının yakınlaşması yoluyla Pehlevi rejiminin sonraki dönemlerindeki *Homo Islamicus* 1979 Devrimi’nden bir aktör olarak çıkabilmiştir (s. 21).

Devlet ve dinin 1979 yılında tam anlamı ile kaynaşmış olması, devlet ve din kurumlarının arasındaki içinden çıkılması zor döngüyü de sonlandırmıştır. İran’da başlangıcından itibaren bir koalisyon devleti olarak ortaya çıkan devlet, zamanla teolojik bir güvenlik devletine dönüşmüştür (s. 21). Devrimin İslamlaşması, aynı zamanda, zaman içerisinde devletin ve anayasanın kutsallaştırılmasına ve karşılığında dinin devletleşmesine yol açmıştır (s. 21). Yazarın iddiası devrimlerin ya istikrarlı bir siyasi rejimin oluşumu ya da kaosa düşüşle sonuçlanıyor olmasıdır ve bu kapsamda değerlendirildiğinde, İran Devrimi hala devam etmektedir.

İran’da asıl merkezi devletin merkezi bir ordunun kurulması ile ortaya çıktığını iddia eden yazar, bu devleti ‘faydacı tampon devlet’ olarak tanımlamaktadır (s. 68). Buna göre, ‘faydacı tampon devlet’ ile kastedilen ulusal bir kimliği sürdürürken önde gelen küresel güçler ile yakın siyasi ve askeri ittifaklar gerçekleştiren güçlü bir askeri devlettir. Böylelikle yazar, 1921 senesinde Rıza Pehlevi’nin desteklenmesi ve 1953 yılında Muhammed Rıza Pehlevi’nin yeniden iktidara gelmelerine gönderme yaparak İran’daki devlet oluşumunun ülkeyi dış müdahalelere açık bir hale getirdiğini ileri sürmektedir. Böylelikle devlet oluşumunda uluslararası faktörlerin ve aktörlerin rolüne dikkat çekmektedir. Tampon devlet, merkez ve çevre ülkeleri arasındaki ilişkiyi tanımlamak amacı ile kullanılmaktadır. Moazami bu kavrama ‘faydacı’ ifadesini ekleyerek tampon devletlerin diğer ülkeler ile içerisinde buldukları ilişki türüne atıfta bulunmaktadır. Buna göre, tampon devletlerin ilişkisi doğrudan pragmatizme dayanmaktadır ve bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkan ittifaklar kısa ömürlü ve değişken nitelikte olacaktır. İran’ın 1920’lerden 1979’daki devrime kadar olan süre içerisinde uluslararası güçler ile olan ilişkisinin faydacı tampon bir devlet özelliği taşıdığı söylenebilir. İngilizlerin desteği ile iktidara gelen Rıza Pehlevi, İkinci Dünya Savaşı sürecinde İngilizlerin rakibi olarak karşı kampta yer alan Nazi Almanyası ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Diğer taraftan, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Almanlar ile yakın ilişkilerin yerini ABD ile müttefiklik almıştır. Rıza Pehlevi 1941 yılında tahtı bırakmaya zorlanmış ve yerini oğlu Muhammed Rıza Pehlevi almıştır. 1953 yılına gelindiğindeyse, Muhammed Musaddık’ın İran’ın petrolünü millileştirme girişimi ABD’nin CIA aracılığı ile destek verdiği bir darbe operasyonu ile sona erdirilmiş ve Musaddık görevini bırakmaya zorlanırken Muhammed Rıza Pehlevi gücünü ABD desteğinde koruma ve geliştirme fırsatı yakalamıştır. Faydacı tampon bir devlet olarak İran’ın uluslararası güçler ile pragmatik ilişkisine bu şekilde örnek verilebilir.

İran’da ulusal ordunun Kaçarlar döneminde kurulamaması eserde üç sebebe bağlamaktadır. Bunlardan ilki, Kaçarlar döneminde var olan yapısal engellerdir. İkincisi, açıklık ve ileri görüşlülüğün olmamasıdır. Üçüncüsü ise yabancı aktörlerin çıkarları doğrultusunda yapmış oldukları müdahalelerdir. Bu etken, yazarın ulusal ordunun kurulduğunu iddia ettiği Rıza Pehlevi dönemi için düşünüldüğünde, yabancı müdahalelerin bu dönemde de olduğu görülmektedir. Ancak Kaçarlar ile Pehleviler dönemleri arasındaki fark, Kaçarlar döneminde ulusal ordunun kurulmasına olan ulusla-

rarası desteğin eksikliğine karşın Pehleviler döneminde İngilizlerin Rıza Pehlevi'ye verdikleri destektir.

Buna ek olarak, yazarın Kaçarların devlet oluşumu sürecini ele alınırken Weberci devlet anlayışının çıktığı görülmektedir. Max Weber'e göre devlet, belirli bir alanda fiziksel gücün meşru kullanımında tekel olan aygıttır. 1648 yılındaki Westphalia Barışı ile gelişen devletler sisteminin üzerine inşa edilen Weberci devlet anlayışı Avrupa'da devletlerin savaş sonucu kurulmasını temel almaktadır. Yazar, Charles Tilly'nin 'devletler savaşlar ve savaşlar devleti yaratır' sözü ile tanımladığı savaşlar sonucu ulus-devletlerin ortaya çıkması hikâyesinin de dışında bir argümana sahiptir. Yazara göre, Kaçar idaresi altındaki İran bu modele göre gelişmemiştir. Devlet hiçbir zaman zor aygıtları üzerinde bir tekel kuramamış ve farklılaşmış bir bürokrasi yaratamamıştır (s. 279). Ancak Kaçarlar aşiretler monarşisi üzerinde yine de hâkim olabilmişlerdir ve tebaaları ile rakipleri tarafından devlet olarak tanınmışlardır. Aşiretler arasındaki rekabetten faydalanmışlar ve ittifaklar kurarak hâkimiyetlerini sağlamışlardır. Yazar bu açıdan devleti, belirli bir alanı ve onun nüfusunu yöneten askeri, siyasi, ekonomik ve ahlaki güçleri kapsayan örgütsel bir düzenleme şekli olan tüm yönetim ve baskı araçları olarak tanımlamaktadır. Buna göre devlet, farklı toplumsal, ekonomik ve siyasi yapıları bir araya getiren değerlerin hepsine birden zor, ittifaklar ya da yapılar arası çatışmaları kullanma kabiliyetine sahip olan bir yapının yönetim ve baskı aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar yazar bunun Weberci devlet anlayışını da kapsadığını iddia etse de, devletin yazarın argümanlarından hareketle "eşit yapılar arasında birinci olan" olarak anlaşıldığı değerlendirilebilir. Bu tanım, Kaçarların durumuna uyuyor olsa da sorunlu olduğu düşünülmektedir. Daha çok gevşek ve kırılan bir yapı olarak sunulan devlet modeli dönemsel ve sübjektif bir tanım olarak durmaktadır.

Kitabın önemli eksiklerinden diğeri ise Humeyni sonrası dönemin değişikliklerine çok az değiniyor olmasıdır. Faydacı tampon devletin, teokratik güvenlik devletine dönüşmesi hususunda geçirdiği dönüşümler pratik örneklerle desteklenmemektedir. Humeyni'nin kurumsal dinin ürünü olmadığını ve Şiilik hakkındaki yorum ve uygulamalarının ortodoksi dışından, ezoterik ve on dokuzuncu yüzyılın heterodoks dini inançlarına ve Babizmine yakın olduğunu ileri sürmektedir. Ancak yine, Humeyni'nin pratiği ile Şiiliğin Ortodoks yorumunun dışındaki inançlar arasındaki bağlantıyı

göstermek için somut bir kanıt sunmamaktadır. Belirli eksiklerine rağmen İran’da Devlet, Din ve Devrim: 1976’dan Bugüne, Moazami’nin devrime tanıklığı ve İranlı kimliği açısından ‘içeriden’ bir analiz olarak değerlendirilebilir. İran’da devlet ve dinin gelişim ve dönüşümüne getirdiği içeriden ve özgün analizi ile literatüre önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu açıdan, Türkçe literatüre kazandırılmış olması önemlidir.